

a két római város konkrét helyzetét ábrázolja: mérlegeli a háborús pusztítások kiterjedését, az életnivó, életkörülmények változását, a településtörténetet stb. E tekintetben jelentős az előrelépés a Budapest Története néhol meglehetősen történetietlen tárgyalásmódjával szemben. Voltaképpen ezek a részek azok, amelyek a topográfia régészeti bevezetésébe tartoznak. A további kérdések és szempontok felvetése másutt helyénvalóbb lett volna; itt gyakran erőszakoltnak is érezzük. Mivel a szerző több lábjegyzetben is igéri, hogy bizonyos kérdésekről másutt bőven fog értekezni, jobb lett volna, ha e kérdéseket teljességgel készülő munkája számára tartja fenn, annál inkább, mivel a részletes bizonyítás elmaradása miatt itt legtöbbször amúgy sem a megkívánt hitellel szerepelnek.

A mondottak alapján nem látjuk indokoltnak a fejezet túlméretezését. A szerzőt talán egy bizonyos hiperkritika is gátolta, amikor kitart hagyományos nézetek mellett. Ott pedig, ahol nem lehet mai tudásunk szerint újat mondani, nyilván felesleges volt egy, a Budapest Történetével méretben vetekedő újratárgyalás megírása. Mindebből azt vonhatjuk le, hogy a fejezet használhatóbb lett volna, ha a topográfiaiak eddigi köteteinek bevált régészeti fejezeteit követi: így az újabb helyi kutatás hasznos összegezése nem sikerült volna el a közismert vagy gyakran oda nem tartozó adatok halmozásában.

A szerző ugyanakkor az eredetiség és az új megállapítások nagy számának látszatát kelti azzal a sajátos idézési móddal, mely majd mindegyik lábjegyzetére jellemző. Más kutatók eredményeire való hivatkozások a «hasonlóképpen már», «így már», «felismerte már» stb. fordulatokat használja, mintha saját eredményei azoktól függetlenül születtek volna meg, holott ez nagy irodalmi ismeretei mellett alig hihető. Ezek a vállveregető fordulatok nevetségesnek hatnak olyankor, amikor Mommsen vagy más nagy név mellett olvashatók.

Mivel tiszteletre méltó pontossággal mindenütt az elsődleges forrásokra igyekszik hivatkozni, a problémától távolabb eső olvasó nehezen fogja eldönteni tudni, mi a szerző és mi elődei megállapítása. Az elsődleges forrásokra való hivatkozás ilyen jellegű munkában csak akkor indokolt, ha új eredmények alapjául szolgál. Jelen esetben azonban a megállapítást tevő más kutató elikkadásának veszélyét is magával hozza. Ez egyben megnehezíti a munka tudományos igényű használatát, mert ilyen idézési mód mellett a megállapítások eredetét és egymáshoz való viszonyát nehéz kibogozni, holott a lábjegyzeteknek ez a feladta. Az egyébként óriási irodalomban az új magyar kutatás jelentőségéhez és felhasználásához képest meglehetősen visszaszorul. Néha más kutatók egyező megállapításainak ignorálásával is találkozunk, amit csak azért teszünk szövé, mert a szerző több helyen is nyomatékkal rámutat mások eredményeivel egyező saját régebbi állításaira. Másik hiányossága a felhasznált irodalomnak az, hogy néhol épp a kérdés kulcsfontosságú újabb irodalma hiányzik. Csak néhány példa: Točik áttekintése a dák leletekről; Egger, Petrikovits és mások nézetei az auxiliáris csapatok territóriumáról (amit a szerző minden további nélkül feltételez); Göbl korrekciói Noll Rex Quadis datus-értelmezéséhez; Egger tanulmánya a Commodus alatti katonai mozgolódásokról; Nesselhauf és Kraft vitája a katonaházasságról; Watson, Sander, Marichal és sok más kutató tanulmányai a katonai reformokról; Šasel a sirmiumi vexillációról; Diódsi cikke a scholasticusokról stb. Mindezen munkák ismerete hozzájárult volna ahhoz, hogy a szerző fejezete előrelépés legyen a Budapest Története hagyományossá vált szemléletéhez képest.

Végül néhány következetesen ismétlődő elírásra hívnánk fel a figyelmet: Mansching helyesen Manching, Zwicker helyesen Zwickler, Stompfa helyesen Stomfa, Muchov helyesen Mušov. Különcködésnek látszik Bar Kochba nevének Bar Kokeba-ként való írása, amikor a bevett névforma Bar Kochba, a helyes alak pedig Simon ben Koszba.

MÓCSY ANDRÁS

Népvándorlások

A budai oldal népvándorlásokoráról Nagy Tibor tollából írott összefoglalás, az előző két fejezethez hasonlóan, messze túlnő az adott kereteken és a «Budapest tágabb térségében» előkerült régészeti leletek történeti összefoglalásának igényével lép fel. A ritka alaposságú dolgozat kétségtelenül a legteljesebb lelet- és irodalom-összeállítás, amely Buda népvándorlásokoráról eddig napvilágot látott. A szerző Buda régészeti leleteit széles keretekbe ágyazva vizsgálja, bár a túlságosan is széles összefüggések sokszor azt a látszatot keltik mintha a téma csupán alkalmat szolgáltatna a szerzőnek, arra, hogy a népvándorlásokoráig eddig meg nem oldott nagy kérdéseiben állást foglaljon.

Nem hagyható szó nélkül a dolgozat különös, nem minden él nélküli szerkezeti felépítése, amely a két előző fejezetre is jellemző. Nehéz lenne ugyanis olykor eldönteni,

hogyan a szerző munkájában vajon a szöveg avagy a jegyzetapparátus elsődleges-e? Sokszor úgy tűnik, hogy a főszöveg csupán összekötő szálként szolgál a jegyzetekben elhelyezett elméleti elgondolásokhoz, főleg azonban a főszavakban elrejtett, gyakran indoklás nélküli kritikái nyilakhoz. (Hogy itt milyen tág alkalom nyílik szubjektív ítéletekre, talán említenem sem kell. Egyetlen példa: a 95. old. 119. j. egy germán sírlelet «téves» etnikai meghatározását jelenti ki. A lelőhelyen végzett hitelesítő ásatás azonban olyan sajátos temetkezési rítusra világított rá, amely a «téves» értékelés helyességéhez szolgáltatott újabb adatokat. Vö. Acta Arch. Hung. 1963. s. a.).

Kétségtelen, hogy a szerző nagy irodalmi és forrás ismerettel igyekszik a korszak történeti körvonalait felvázolni, bár e-téren ritkán hagyja el a hagyományos eredmények szilárd talaját. A homályos történeti kereteket mindenütt megkísérli leletekkel kitölteni, ami szintén helyes elgondolás lenne, ha a leletek értékelésének módjában nem rekedne meg a történeti szemléletől idegen, német-skandináv stíluskritikai irányzat szemléleténél. A Buda területén előkerült néhány kisebb jelentőségű szórványos tárgyat más alig jelentősebb, többnyire szintén szórványos lelettel vagy együttessel veti össze, összefüggéseiből kiragadott stílusjellegzetességeik alapján kísérve meg etnikai és időrendi értelmezésüket. Ez a fajta tipológiai módszer, a források bármilyen kiváló ismeretével társítva is, történeti szempontból csak önkényes eredményekhez vezethet.

Nézzünk néhány példát. A besimitott díszítésű, szürkeshínű ún. «hunkori» kerámikát Közép- és Kelet-Európában legkevesebb 200 éven keresztül készítik különböző népek fazekasai. Annak az évtizednyi pontosságra törekvő keltezésnek (63. o.), amelyet a szerző néhány cserépből levon, mai ismereteink mellett nincs biztos alapja. Ugyanez vonatkozik az óbudai szórványos polyaedrikus függőkre, amelyeket a szerző az V. sz. első évtizedeire keltezik. Bonyolult kapcsolatok során igyekszik kimutatni a kisméretű tömör gombos fülbevalók és a nagyobb méretű polyaedrikus, rekeszes fülbevalók közötti «átmenetet», majd az utóbbiak néhány részlemét leszűkíteni a keltezéshez. (64–65. o. 23–35 j.) Mivel mindkét típus egymás mellett él még a hazai késői V. századi, sőt VI. századi temetők sírjaiban is, eredménye nem fogadható el. A sort a cikádákkal folytathatjuk, amelyekkel kapcsolatban mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy a szerző szerint «regionális csoportot képező» és «aquincumi csoportnak v. típusnak» nevezett változat a Balatontól a Temesig és Garamig megtalálható és különösen a Duna mentén fordul elő sűrűbben. Nyilvánvaló az is, hogy a cikádák új és általánosan elfogadott időrendjével sem lehet egyedül szembeszegezni a szerző mindmáig közöletlen rétegtani megfigyeléseit (63. o. 4 és 19. j.).

Mivel Budáról, sőt még távolabbi környékéről sem ismerünk hun bronzüstöt, a szerző üst-tipológiai tanulmánya jól érzékelteti a kissé bőven értelmezett topográfiai munka kereteit. Ismeretes az a sajnálatos tény, hogy eddig valamennyi ilyen üst és töredék szórványként került napvilágra, tehát a keltezés objektív kritériumai kivétel nélkül ismeretlenek. A szerző feltevése, hogy ezek az üstök keletről nyugat felé tipológiai és időrendi fejlődésük sorrendjében kerültek volna földre (—helyesebben: a földből elő!—) aligha tarthat számot tovább fejlesztésre. Az üstökkel kapcsolatban meglepő az a biztonság, amellyel a szerző a kisszámú hunnak mondott régészeti emlékeanyag «I. és II. periódusát» elválasztja. (66. o.) A régészeti anyag «fejlődésében» gondolkozó «periodizáció» — esetünkben a «rekesztechnikát utánzó» vagy nem utánzó üstök tipológiai sora — ma már nem egy történeti forrásokkal alátámasztható, népmozgalmakra és belső fejlődésre utaló adatokkal rendelkező korszakban, hanem még az újkőkori és bronzkori kutatásban is túlhaladott. «Az első periódusból itt maradt keleti germán csoportok» V. századi szerepéről mondtak (67. o.) nincsenek kellőképpen megalapozva. Nem fogadhatók el a stíluskritikai alapjai az Intercisa hun megszállása időpontjának meghatározására tett kísérleteknek sem. (66. o.) Az intercisai üstoldal-töredék ugyanis nem értelmezhető a tipológiai sorban, még kevésbé lehet a szó szoros értelmében újságpapírban talált arcos lemezekre tudományos érvet alapozni.

A II. periódus leleteire az lenne a szerző szerint elsősorban jellemző, hogy a Közép-Dunamedence hun leletei a fejedelmi ötvösműhelyben, illetve más helyi műhelyekben készültek volna. Ez valóban elképzelhető, viszont nehezen egyeztethető össze azokkal a párhuzamokkal, amelyeket pl. egy óbudai sírlelet tárgyaihoz a Volga vidékről és a Krimről említ. (67.) A második periódusra keltezi «a korábban szabadbattyáninak tartott . . . ezüst lemez-fibula és csatttöredék» együttesét. A szerző a sírleletet nyilván összetéveszti az 1927-ben Mauthner régiségkereskedőtől «állítólag Szabadbattyán» lelőhellyel eladott csattal, mivel a fibulás sír pontos szabadbattyáni lelőköörülményekkel szerepel a MNM leltárában (147, 1909) és aktáiban (360, 1909), de nem is csattja töredékes, hanem fibulái. Keltezését a szerző által fejtegetett tipológiai érvek (fogazott szorítólemez «másodlagos átvételként»,

palmettás-lemezek lapos-vonalas kidolgozása) — amely e fibulacsoport «későbbi horizontjára» az V. sz. középső évtizedeire utalna) alapján nem tartom eldönthetőnek (67. o. 94. j.).

A VI—X. század elemzése világosabb. A törzsi királyságok, fiatal, új államok kialakulásának korszaka ez, amely eredményes régészeti kutatások nyomán mind hazánkban, mind a szomszédos területeken legalábbis nagy vonalakban, kielégítően értelmezhető. Nem tekinthető helyesnek azonban az a különösen ebben a részben megfigyelhető (de már az első két fejezetben is kifogásolt) gyakorlat, hogy szerző az új megállapításokat tartalmazó tanulmányokat nem, vagy nem ott idézi, ahol e megállapításokat átveszi. A fontosabb példák:

68. o. Hogy a pécsüszögi sírban «hun vazallus fejedelem» nyugodott, azt aranyborításos ija felfedezésével először László Gyula mondotta ki (Acta Arch. Hung. 1) 1951 (96—10).

68. o. «Az itt nem részletezhető régészeti és településtörténeti indokok alapján» ÉK-Magyarországról felsorolt és a skireknek tulajdonított V. századi germán leletek — egyébként még vitatható — etnikai meghatározását Csallány Dezső vetette fel. (Kandidátusi értekezésének téziseit más helyen a szerző is idézi, 112. o. 125. j.)

70. o. A langobardok pannóniai beköltözésének időpontjával kapcsolatban a szerző vitatja e sorok írójának, forrásadatokkal valóban alá nem támasztható feltevését egy mellékes kérdésben (ti. hogy 512 táján üldözték-e a langobardok a levett herulokat vagy sem), ugyanakkor hivatkozás nélkül átveszi mindazokat a történeti megállapításokat, amelyeket elsősorban a régészeti anyag elemzéséből vontam le, valamennyi addigi, csak a forrásokra épített véleménnyel szemben. Az utóbbi, hagyományos felfogás mellett hazánkban éppen a szerző tört utójára határozottan lándzsát (Ant. Hung. 2 (1948) 199., és 44. j.). A szerző megállapításaként olvashatjuk, hogy a langobardok a VI. század 20-as éveiben már az É-Dunántúlon tanyáztak, hogy a langobard forrásokból kiszámítható foglалás dátuma (527) helytálló és megfelel a langobard régészeti leletek időrendjének, végül, hogy Alboin 546-ban nem a Dunántult, hanem a Drávától délre eső területeket foglalta el (69—70). Önálló megállapításként szerepel az is, hogy a langobardok mindig római utak és telepek mellett tanyáztak. Ezt az 1956 előtt ismert 4—5 lelőhely alapján aligha mondhatta volna ki bárki is.

71. o. Korábbi megállapításával szemben hivatkozás nélkül elismeri, hogy az aquincumi fibula legközelebbi rokona a grossharrasi (162. j.) (Vö. Acta Arch. Hung.) 7[1956] 219), viszont kétségbevonja az utóbbi herul etnikai meghatározását, mondván, hogy «a herulok legfeljebb csak pár évig (kb. 500—508/9) voltak a terület birtokosai». Sajnálatos módon megfelelők azonban arról, hogy a szóban forgó, de nem idézett hely, az aquincumi és gross-harrasi herul fibulák készítését éppen erre az időre keltezte.

74—75. o. Messzemenően helyeseljük állásfoglalását a kétféle avarkori emlékanyag értékelésének kérdésében, amikor a hagyományos időrendi szétválasztáson túlmenően a VII. század végén alapvetően új etnikum megjelenésével számol és «újabb pontusi bolgár népelemek betelepüléséről», «újonnan érkezett griffes-indás csoportokról» beszél. Készséggel elhiszük, hogy «mindezekről részletesen» a 210 j.-ben említett kézirat munkájában írt. Mivel azonban itt régészeti irodalmunkban még mindig kisebbség által képviselt, merőben új régészeti elgondolásról van szó, feltétlenül utalni kellett volna arra, hogy ezt az elgondolást először László Gyula vetette fel (Dolg. 16 [1940] 147; LA II. 110—112; AH XXXIV [Bp., 1955] 284—293) és alkalmazta.

A budai oldal langobard leleteinek ismertetésénél indokolatlan az a feltevés, hogy a Mauthner régiségkereskedőtől «Albertfalva» lelőhely bemondással vásárolt fibulapár a szerző szerint «az albertfalvai auxiliáris tábor hátsó főkapujától É-felé elágazó útvonal mentén»... fekvő «kisebb langobard temető»-ből származnék. (70).

Az aquincumi katonai amphiteatrum ásatásakor talált germán női ékszereket nem sokkal az előkerülés után, a szerző két ízben is közölte, ill. leírta. E publikáció alkalmával egy olasz folyóirat langobard temető közlésére hivatkozott, mint amelyben az aquincumival rokon langobard fibula található. Így született meg az aquincumi «langobard kincslelet». A nehézség csak az, hogy a hivatkozott publikációban nincs közeli rokona az aquincumi fibuláknak.

Amikor e sorok írója a Dunántúlon addig talált 25 db és Itáliából e kérdésben számbavehető mintegy 50 db hiteles langobard fibulát az aquincumival összevetette, kénytelen volt kétségbevonni a kincs langobard etnikai meghatározását s egyben keltezését is. Az elmúlt években feltárt 36 újabb, hiteles langobard fibula e kétségeket tovább mélyítette. Eddig tehát összesen több, mint 110 hiteles langobard fibula áll szemben a szerző újból és újból hangoztatott régi megállapításával, hogy «a kincslelet langobard jellege a hétgombos fibulák alapján nem vonható kétségbe». (71.) Helyi műhelyét egy

«barbár fémművességi központban» lokalizálja, de ennek hollétérol csupán a 159. jegyzetből értesülünk: «Az alábbiak kifejtését bővebb indoklással másutt adjuk».

A kincs elrejtésére javasolt új időponttal is vitába száll. A fibulapár «verdefényes», ezért elrejtését a VI. század első évtizedeinek langobard betörésével vagy foglalásával hoztam kapcsolatba. Kopásnyomok nem lévén rajtuk a szerző azzal érvel, hogy ezt a fibulapárt «csak ünnepélyesebb alkalmakkor hordták». Használatának korát ezzel tetszőlegesen 20—30 évre nyújtja s már is belejutnak a langobard korszakba! A langobard uralom kellős közepén, a szerzőtől az 530—540-es évek tájára keltezett kincset azonban mégiscsak el kellett valamiért rejteni. Az elmúlt években kiásott szolnoki gepida temetőt hívja segítségül, és egy eddig nem ismert, langobardok elleni gepida támadást feltételez, ami Szolnok tájáról indult volna ki.

Ilyen érvekkel bajos vitázni. Azonban mindenesetre rá kell mutatnunk arra, hogy az aquincumi kincs fibulái és nyakperec töredékei praelangobard típusok, amelyek a VI. század elején készülhettek valahol az Aquincum és a Bécsi Medence közti térségben. Két ezüst csészével együtt a katonai amphiteatrumban megszállt germán (herul vagy svéb) törzsfő feleségének kincseit képezhették. Elrejtésükre minden bizonnyal a langobardok É-dunántúli benyomulása alkalmával kerülhetett sor, akik Aquincum vidékét erősen megszállták, sőt a Szépvölgyi úton előkerült temetőjük alapján nyilván az amphiteatrumot is felhasználták. Mindez mit sem von le abból a tényből, hogy a kincs alapján az amphiteatrum már a praelangobard időben is törzsfői központ volt, az V. század második felétől a VI. század első évtizedeiig. Végül megjegyzem, hogy W. Krause az aquincumi fibulapár hátára karcolt runa felirat elemző vizsgálatában az epigrafikai sajátságok és a felirat észak-germán nyelve alapján, herul meghatározáshoz csatlakozott. (Acta Arch. Hung. 14 [1962] 439—444).

Az avar honfoglalástól kezdve Buda területén éppúgy megszaporodnak a leletek, mint máshol az országban. A főváros körzetében előkerült szórványos leletek és temető-töredékek helyes értékelését megkönnyíti, hogy más nagy avar temetőkkal össze lehet vetni őket. Történetileg a szerző jól megalapozza mondanivalóját s ez nagy pozitívum e korszak kutatásában. Az avarok és honfoglaló magyarok régészeti leleteinek, lelőhelyeinek értékelésében László Gyula elgondolását követve, a Budapest Története I. kötetében kitesztelt ösvényen halad, amikor elsősorban az utak és átkelőhelyek szerepének vizsgálatát mélyíti el az azóta előkerült leletek alapján.

Néhány kisebb észrevétel. A Fehérvári úti avar temető használata nem a VII. század közepe táján (72), hanem a leletek alapján a VI—VII. század fordulóján kezdődhetett. A csepeli törzsfői sír is korábbiak tartható a megadott időhatárnál (72) (Régészetünkben a korai avarokori leletek keltezésében kialakult általános és több évtizedes gyakorlattal szemben kétségtelen, hogy már a VI. század utolsó harmadában is számolni kell avar sírokkal. A mintegy 30 évnnyi keltezési eltolódást fel kell végre számolni!) A Szentendrei út mellett talált fibula nem gepida, hanem keleti ún. Pastyrskoe-típus. Kora a VII. század s az avarság keleti szláv kapcsolataira utal (74). A VII. század végén és a VIII. században nemcsak az avarok gazdasági érdeklődése gyengült meg Bizánc felé (75), hanem a bizánci birodalom gazdasági krízise következtében elsősorban fordítva.

A sopronkőhidai IX. századi temető etnikumának karantán szláv meghatározásával, noha a szerző itt a feltáróra hivatkozik (76), az aligha ért egyet.

BÓNA ISTVÁN